

गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित उखान-टुक्काको संरचनात्मक विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली विषय, स्नातकोत्तर तह
दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
नवीनबाबु कट्टेल
त्रि.वि.द.सं. १२६५७-९५
द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस
लक्ष्मीबजार, गोरखा
२०६९/२०१२

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दोस्रो वर्षका छात्र नवीनबाबु कट्टेलले **गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित उखान-टुक्काको संरचनात्मक विश्लेषण** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस, लक्ष्मीबजार, गोरखासमक्ष अनुरोध गर्दछु ।

मिति : २०६९/०९/२७

ऋषिराम खनाल
शिक्षण सहायक
द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस
लक्ष्मीबजार, गोरखा

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागको मातहतमा रही तयार गरिएको यस **गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित उखान-टुक्काको संचरनात्मक विश्लेषण** नामक शोधपत्र तयार गरुन्जेलसम्म सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरू लगायत विभिन्न व्यक्तिहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यस शोधपत्रले गोर्खा नगरपालिकाभित्रको मात्र नभई सिङ्गो गोर्खाली उखान टुक्काको परम्परागत स्वरूपलाई संरक्षण र संवर्द्धन गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ भन्ने पूर्ण विश्वास लिएको छु । पछि गोर्खाली साहित्यका अध्येताहरूलाई उखान-टुक्काको जानकारी लिन र अध्ययन विश्लेषण गर्नको लागि पनि यसले केही मात्रामा सहयोग पुऱ्नेछ भन्ने आशा लिएको छु ।

यो शोधपत्र तयार पारुन्जेलसम्म सफल निर्देशकको भूमिका निर्वाह गरिदिनु हुने मेरा आदरणीय गुरु श्री ऋषिराम खनालज्यूप्रति विशेष हार्दिक कृतज्ञता चढाउन चाहन्छु । साथै समय समयमा हौसला र प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु श्री बढीकुमार कार्कीप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु । कम्प्युटरमा टड्कन गर्ने मेरा सहकर्मी मित्र एम.एस.एस (एम.एस.एस कम्प्युटर ट्रेनिङ्ग इन्स्टिच्युट, आहाले गोरखा) र वर्णविन्यासमा सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरु श्री दिनेशरमण खनाल तथा सहकर्मी कृष्णबहादुर गुरुडप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु । साथै स्थलगत अध्ययन र सङ्कलनको क्रममा सहयोग गर्नुहुने नगरवासीहरूप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद समर्पण गर्न चाहन्छु । साथै यो शोधपत्र तयार पार्दा समय-समयमा उचित सल्लाह-सुझाव दिनुहुने मेरा सहकर्मी मित्रहरू साथै समिना तिवारीप्रति पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्तमा उखानटुक्काको सङ्कलन गर्नको निमित्त सहयोग गरिदिने गोरखा नगरपालिकाका विभिन्न वडाका दाजुभाइ, दिदीबहिनीहरू, बुबाआमाहरू र मेरा विद्यालयका विद्यार्थी भाइबहिनीहरू सबैलाई हृदयदेखि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा **गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित उखान-टुक्काको संचरनात्मक विश्लेषण** शीर्षकको यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका निमित्त त्रिभुवन विश्वविद्यालय, द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस, लक्ष्मीबजार, गोरखाको नेपाली विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

मिति : २०६९/०९/२७

.....
नवीनबाबु कट्टेल
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष
द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस
लक्ष्मीबजार, गोरखा

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस अध्ययन पत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्दहरूको पूरा रूप यसप्रकार छ :

उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
एफ.एम.	फ्रिक्वेन्सी मोड्युलेसन
कि.मि.	किलोमिटर
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
गो.न.पा.	गोरखा नगरपालिका
टि.भि.	टेलिभिजन
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
न.पा.	नगरपालिका
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
पृ.ना.न.पा.	पृथ्वीनारायण नगरपालिका
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
मा.वि	माध्यमिक विद्यालय
मि.	मिटर

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१. विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	३
१.४ शोधकार्यको उद्देश्य	५
१.५ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	५
१.६ शोधकार्यको सीमा	६
१.७ शोधविधि	६
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	६
१.७.२ सामग्री विश्लेषण विधि	७
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	७

दोस्रो परिच्छेद

गोरखा नगरपालिकाको परिचय

२.१ पृष्ठभूमि	९
२.२ भौगोलिक तथा प्राकृतिक अवस्था	११
२.३ सामाजिक र सांस्कृतिक परिचय	१२
२.४ धार्मिक स्थलहरूको परिचय	१३
२.५ शिक्षा र स्वास्थ्यको अवस्था	१४
२.६ यातायात तथा सञ्चारको अवस्था	१४
२.७ गोरखा नगरपालिकामा लोकसाहित्यको अवस्था	१५
२.७.१ लोकगीत	१६
२.७.२ लोकगाथा	१६
२.७.३ लोककथा	१७

२.७.४ लोकनाटक	१७
२.७.५ गाउँखाने कथा	१८
२.७.६ उखान-टुक्का	१८
२.८ निष्कर्ष	१८

तेस्रो परिच्छेद

नेपाली उखान-टुक्काको सैद्धान्तिक अध्ययन

३.१ नेपाली उखान-टुक्काको परिचय	२१
३.२ उखान-टुक्काको परिभाषा	२२
३.३ उखान-टुक्काका विशेषताहरू	२४
३.३.१ स्वतन्त्ररूपमा प्रयोग नहुनु	२४
३.३.२ भाषिक प्रस्तुतिलाई विशिष्टता प्रदान गर्नु र सङ्क्षिप्त र लोकप्रिय हुनु	२५
३.३.३ पदहरू परिवर्तन नहुनु, सरलता, सहजता र अर्थपक्ष महत्त्वपूर्ण हुनु	२५
३.३.४ अभिधार्थमा प्रयोग नहुनु र सारगर्भितता हुनु	२५
३.३.५ रूपविविधता	२६
३.४ उखान-टुक्काको वर्गीकरण	२६
३.५ उखान-टुक्काको अन्य विधासँग सम्बन्ध	२७
३.६ निष्कर्ष	२८

चौथो परिच्छेद

गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित उखान-टुक्काको सङ्कलन र वर्गीकरण

४.१ गोरखा नगरपालिकाभिन्नका वासिन्दाले प्रयोग गर्ने उखान-टुक्काको अवस्था	३०
४.१.१ ब्राह्मण तथा क्षेत्री समाजले प्रयोग गर्ने उखान-टुक्का	३०
४.१.२ जनजातिले प्रयोग गर्ने उखान-टुक्का	३१
४.१.३ दलित समुदायभिन्न प्रचलित उखान-टुक्का	३२
४.२ गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित उखान-टुक्काको सङ्कलन	३३
४.२.१ गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित उखानको सङ्कलित सूची	३३
४.२.२ गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित तथा सङ्कलित टुक्काहरूको सूची	४५

४.३ गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित उखान-टुक्काको वर्गीकरण	५२
४.३.१ विषयात्मक वर्गीकरण	५३
४.३.२ नीति शिक्षा सम्बन्धी उखान-टुक्का	५५
४.३.३ धर्म संस्कृति, इतिहास र पुराण सम्बन्धी उखान-टुक्का	५६
४.३.४ लोकविश्वाससँग सम्बन्धित	५६
४.३.५ आर्थिक अवस्थासँग सम्बन्धित उखान-टुक्का	५७
४.३.६ पशुपक्षी कृषि र वनस्पति सम्बन्धी उखान-टुक्का	५८
४.३.७ विविध विषयसँग सम्बन्धी उखान-टुक्का	५९
४.४ विषयवस्तुका आधारमा गोरखा नगरपालिकाभिन्न प्रचलित उखान-टुक्काको विश्लेषण	६०
४.४.१ रुढिवाद र अन्धविश्वास	६०
४.४.२ अश्लीलता	६१
४.४.३ सादृश्यता	६१
४.४.४ गालीगलौज	६२
४.५ गोरखा नगरपालिकाभिन्न प्रचलित केही उखान-टुक्काहरूको वाक्यमा प्रयोग	६२
४.५.१ टुक्काहरूको वाक्यमा प्रयोग	६२
४.५.२ उखानहरूको वाक्यमा प्रयोग	६५
४.६ निष्कर्ष	६७

पाँचौं परिच्छेद

उखान-टुक्काको संरचनात्मक विश्लेषण

५.१ उखानको संरचनात्मक विश्लेषण	६८
५.२ एकल वर्णनात्मक	६८
५.३ बहुवर्णनात्मक	६९
५.४ अनुप्रासमूलक	७०
५.५ आकारगत	७१
५.५.१ लघु आकार	७१
५.५.२ मझौला रूप	७१
५.५.३ लामो आकार	७२

५.६ तुकबन्दी युक्त उखान	७२
५.७ गीतिलयात्मक उखान	७२
५.८ प्रश्नोत्तरात्मक उखान	७३
५.९ प्रश्नमूलक उखान	७४
५.१० उपमामूलक	७४
५.११ टुक्काको संरचनात्मक अध्ययन	७४
५.११.१ पदगत टुक्का	७५
५.११.२ पदावलीगत टुक्का	७७
५.११ निष्कर्ष	८२

छैटौँ परिच्छेद उपसंहार तथा निष्कर्ष

६.१ परिचय	८४
६.२ पहिलो परिच्छेदको निष्कर्ष	८५
६.३ दोस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष	८५
६.४ तेस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष	८५
६.५ चौथो परिच्छेदको निष्कर्ष	८६
६.६ पाँचौँ परिच्छेदको निष्कर्ष	८६
६.७ समग्र निष्कर्ष	८७

परिशिष्ट ९०

सन्दर्भसामग्रीसूची ९१

पहिलो परिच्छेद
शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद
गोरखा नगरपालिकाको परिचय

तेस्रो परिच्छेद
नेपाली उखान-टुक्काको सैद्धान्तिक अध्ययन

चौथो परिच्छेद
गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित
उखान-टुक्काको सङ्कलन र वर्गीकरण

पाँचौँ परिच्छेद
उखान-टुक्काको संरचनात्मक विश्लेषण

छैटौं परिच्छेद
उपसंहार तथा निष्कर्ष